

Гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилишда қонунийликни таъминлаш

Бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ислохотлар марказида инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ётади. Зеро, «демократик давлатда барча ислохотлар инсон учун унинг манфаатлари учун хизмат қилмоғи лозим»^{16 17}. Бу борада мустақилликнинг дастлабки йилларида бир қатор соҳаларда бўлгани каби суд-ҳуқуқ соҳасида ҳам бир қанча ислохотлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда ислохотларни босқичма-босқич амалга оширишни қатъиятлик билан олиб борилганлиги туфайли, бозор иқтисодиёти тизимини барпо этиш, ҳуқуқий демократик давлатнинг ижтимоий муносабатларини шакллантириш йўлида жиддий ютуқларга эришилди. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг мақсади инсонни ҳуқуқ ва эркинликларини имкон қадар тўла таъминлаш ва қонунийликка риоя қилишдан иборат экан, давлатимизнинг жиноятчиликка қарши курашиш сиёсатида ҳам шахс ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда жиноят-процессуал қонунчиликни тўғри қўллаш амалиётига асосий эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига кўра, мамлакатимизда содир этилаётган ҳар бир жиноят юзасидан дастлабки тергов олиб борилиб, жиноят ишлари юритилади. Дастлабки тергов давомида жиноятни фош этишга қаратилган далиллар тўпланadi, текширилади ва ҳуқуқий жиҳатдан баҳоланади. Далилларни тўплаш усуллари жиноят жараёнида тергов ҳаракатлари деб номланади. Тергов ҳаракатлари ичида эса сўроқ қилиш тергов ҳаракатининг ўзига хос ўрни бўлиб, «бу тергов ҳаракатисиз жиноят ишини асосли ва судда қонуний ҳал этиш жараёнини тасаввур қилиш мушкул»¹⁸.

Жиноят иши бўйича гумон қилинувчи ва айбланувчини сўроқ қилиш ҳам ушбу тергов ҳаракатининг бир тури бўлиб, унинг тўғри ташкил этилиши ва ўтказилиши иш учун энг муҳим ҳолатларни ойдинлаштиришга хизмат қилади. Гумон қилинувчи ва айбланувчининг жиноят содир этганлигини тан олиб берган кўрсатмасининг ўзи уни айблаш учун асос бўлмаса-да, ишдаги бошқа далиллар мажмуи бу ҳолатни тасдиқлаган ҳолатларда ундан исботловчи далил сифатида

* ИИВ Академияси 4-ўқув курси тингловчиси.

¹⁷ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. - Т., 1995. - Б. 16.

¹⁸ Акрамходжаев Б ва бошқ. Сўроқ қилиш тергов ҳаракатини режалаштириш хусусиятлари. - Т., 2015. - Б. 3.

фойдаланиш мумкин.

Гумон қилинувчи ёки айбланувчини сўроқ қилишда исбот қилишнинг умумий шартлари ва барча сўроқ қилинувчиларга нисбатан қўлланиладиган сўроқ қилиш жойи, сўроқ қилиш учун чақирув, сўроқ қилинувчининг шахсини аниқлаш, сўроқ қилинувчининг қайси тилда кўрсатув бера олишини аниқлаш, ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш, ишнинг ҳолатлари тўғрисида эркин сўзлаб бериш, ишора қилувчи саволлар беришга йўл қўйилмаслиги, сўроқ қилинувчининг ҳужжатлар ва бошқа ёзувларидан фойдаланиши, сўроқ қилинувчининг илгариги сўроқларда берган кўрсатувларини ўқиб эшиттириш, сўроқ қилинувчига нарсалар ва ҳужжатларни кўрсатиш, сўроқ жараёни ва натижаларини қайд қилиш, сўроқни давом этиш вақти ва қўшимча сўроқ тўғрисидаги қонун талабларига риоя қилинади (ЖПК 1X-X боблари).

Гувоҳ ва жабрланувчини сўроқ қилишдан фарқли равишда гумон қилинувчи ёки айбланувчини сўроқ қилишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Булар қуйидагилар:

кўрсатув бериш гумон қилинувчи ёки айбланувчининг мажбурияти эмас, балки ҳуқуқи ҳисобланиши;

кўрсатув учун жавобгарликнинг келиб чиқмаслиги;

гумон қилинувчи ёки айбланувчининг кўрсатуви нафақат далил манбаси, шу билан бирга айбловдан ҳимояланиш воситаси эканлиги;

сўроқ қилишда гумон қилинувчи ёки айбланувчининг шахсини батафсил ўрганиш кераклиги кабилардан иборатдир.

Гумон қилинувчи ёки айбланувчининг зиммасига кўрсатув бериш, шунингдек ўзининг айбдор эмаслигини ёки ишнинг бошқа бирор ҳолатларини исботлаш мажбурияти юкланиши мумкин эмас. Бундан ташқари, гумон қилинувчи ёки айбланувчини сўроқ қилиш- дан олдин сўроқ қилувчи ЖПКда кўрсатилган бир қатор процессуал ҳаракатларни амалга ошириши лозим бўлади:

- гумон қилиш ёки айб эълон қилиш асосларини аниқлаш ва текшириш;

- жиноят иши бўйича гумон қилинувчи ёки айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисида қарор чиқариш;

- чиқарилган қарорни эълон қилиш (айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилишда айб эълон қилиш дейилади);

- ЖПКнинг 46 ёки 48-моддасида кўрсатилган ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш;

- айбланувчи тариқасида сўроқ қилишдан олдин эълон қилинган

айбга нисбатан муносабатини (икрорлиги, қисман иқрорлиги ёки иқрор эмаслигини) аниқлаш;

- қайси тилда кўрсатув беришини аниқлаш. Юқоридаги вазифаларнинг бажарилмаслиги жиноят процессуал қонунчиликнинг бузилиши деб топилади.

ЖПКда айбланувчи ва гумон қилинувчи ҳақида берилган қоидалар, дастлабки терговни тўхтатишни тартибга солувчи қоидалар, қолаверса, жиноятлар тергов қилиш амалиёти ҳам айбланувчи тариқасида жалб қилинган ёки айбланувчи деб топилган шахсга айб эълон қилиниши назарда тутади. Яъни икки процессуал ҳаракат турли вақтларда амалга оширилади: олдин шахсни айбланувчи тариқасида иштирок этиш тўғрисида қарор чиқарилади. Шахсга айбланувчи деган мақом берилади. Шундан кейин айб эълон қилиш, асослар мавжуд бўлганда дастлабки терговни тўхтатиш, қидирув эълон қилиш, мазкур шахсга боғлиқ ҳолатда жиноят ишини тугатиш ва бошқа ҳаракатлар амалга оширилиши мумкин.

Жиноят процессида шахсни айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисидаги қарор чиқарилгандан сўнг айб эълон қилинадиган муддат ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шахсни жиноят содир этганликда айбланувчи тариқасида жалб қилишгина эмас, айбловнинг ўз вақтида, кечиктирмасдан эълон қилиниши ҳам ишнинг тўғри, адолатли ва холисона ҳал қилинишига таъсир кўрсатади. Назарияда мазкур муддат хусусидаги асосий тенденциялар унинг имкон қадар қисқа бўлишини ёки айбланувчи тариқасида қарор чиқарилгандан сўнг зудлик билан шахснинг нимада айбланаётганлигини маълум қилиш чораларининг кўрилишини эътироф этади.

Агар хориж амалиётига назар ташлайдиган бўлсак, бир қатор давлатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигида айб эълон қилишнинг муддатлари белгиланган. Масалан, Россия Федерацияси, Беларусь, Қирғизистон, ва Қозоғистон Республикалари жиноят-процессуал қонунларида шахсни айбланувчи тариқасида жалб қилиш тўғрисида қарор чиқарилгандан сўнг айб эълон қилишнинг 3 суткадан кечиктирилмайдиган муддати мавжуд. Молдава, Украина, Эстония ва Арманистон Республикаларида мазкур муддат 48 соатга ёки 2 суткагача бўлиши мумкин.

Ўзбекистоннинг 1959 йил 21 майда қабул қилинган Жиноят-процессуал кодексининг 126-моддасида «Шахсни айбланувчи тариқасида жавобгарликка тортиш тўғрисида қарор чиқарилган пайтдан бошлаб икки суткадан кечиктирмасдан, ҳар ҳолда айбланувчи келган ёки у мажбурий келтирилган кунда айб эълон қилинади» дейилган эди.

Айб эълон қилиш учун муайян муддатнинг белгиланиши айбланувчининг нимада айбланаётганлигини билишини таъминлаш учун зарур ҳисобланади ва айбловни ифодалаш пайтида терговчининг йўл қўйган хатоларини тезроқ тузатиш воситаси бўлиб хизмат қилади¹⁹. Айбланувчи тариқасида жалб қилиш тўғрисидаги қарор (муайян муддат ўтишини кутмасдан) дарҳол эълон қилиниши, айбланувчининг ҳимояга тайёрланишига имконият берилганлиги боис, асосли ҳисобланади²⁰.

Дастлабки терговда тергов ҳаракатларини ўтказиш вақтида шахс ҳуқуқларини таъминлаш ва қонунийлик принципига риоя қилган ҳолда жинойт-процессуал қонунчиликда белгиланган қоидаларга қатъий амал қилиш, мамлакатимизда олиб борилаётган ҳуқуқий демократик жараёнларни ўзида намоён этиш билан бир қаторда, аҳолининг қонунга ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга нисбатан ҳурмати ва ишончининг янада ортишига хизмат қилади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Югай, Людмила. "Совершенствование института адвокатуры в контексте конституционных реформ." Общество и инновации 4.8/S (2023): 1-9.
2. Югай, Л. Ю. "Некоторые аспекты использования инновационных технологий биометрической идентификации личности в противодействии преступности: опыт Республики Узбекистан." (2022).

¹⁹ Тетерин Б. С., Трошкин Е. 3. Возбуждение и расследование уголовных дел. - М., 1997. - 111 с.

²⁰ Быков В. М., Орлов А. В. Конституционные нормы, обеспечивающие подозреваемому и обвиняемому право на защиту в российском уголовном судопроизводстве // Право и политика. - 2002. - № 5. - С. 32.

* ИИВ Академияси 4-ўқув курси тингловчилари.